

JEVIŠTNÍ VÝPRAVA PŘEDSTAVENÍ SMETANOVY LIBUŠE V NÁRODNÍM DIVADLE Z LET 1881 A 1883

Bořivoj Srba

Roku 1975 musela nově budované pražské magistrále ustoupit i pomocná, tzv. doplňovací budova Smetanova divadla nad areálem Hlavního nádraží. V souvislosti s vystěhováním bylo rozhodnuto likvidovat i sklad starých divadelních programů umístěný v této budově. Aby však byla jistota, že nic cenného nepříjde nazmar, byla vyzvána vedoucí Archívu Národního divadla Hana Konečná, aby z balíků programů určených do sběru starého papíru vybrala určitý počet exemplářů k archívování. Toto opatření bylo prozíravé, neboť jmenovaná pracovnice zjistila, že mezi tiskovinami odsouzenými k novému papírenskému zpracování je řada historicky cenných materiálů, mj. pak i dvě alba obsahující na 100 originálních výtvarných návrhů scénických výprav z dob počátků Národního divadla z let 1881—1900 a v nich volně vložené dva původní výtvarné návrhy výprav k památným premiérám Libuše, jimiž bylo v letech 1881 a 1883 Národní divadlo otevíráno. Tak se podařilo před zničením zachránit předměty nedožité kulturně historické i faktické ceny.

Nález Hany Konečné má základní význam pro výzkum českého divadla. Výtvarné návrhy soustředěné v obou albech představují velmi pozoruhodný komplex dokumentů o jevištní výpravě Národního divadla z let dohasínající ředitelské vlády Jana Nepomuka Maýra a celé ředitelské éry Františka Adolfa Šubrtů. Spolu s dříve již známými scénografickými návrhy výprav Národního divadla z té doby, uchovanými v Národním muzeu a v Muzeu Bedřicha Smetany /jak studium záhy prokázalo, všechny tyto návrhy pocházejí rovněž ze zmíněných alb, odkud byly před lety vytrženy nejasno za jakým účelem/ tvoří 90—
—121 vlastně nejúplnější komplex ikonografických dokumentů k výpravě Národního divadla, který badatelé pro toto významné historické údobí mají k dispozici. Jejich význam je o to větší, že všechny podstatně přispívají k vytvoření celkového obrazu vývoje českého divadelnictví, zvláště ovšem scénografie a režie, neboť vhodně suplují obdobné ikonografické materiály k tvorbě ostatních českých divadel z daného období, v průběhu uplynulých sto let nenávratně ztracené.

Jde o komplex scénických návrhů, který i ve světovém měřítku představuje mimořádně významný divadelně historický dokument. Jen málo kulturně vyspělých národů ve světě se může pochlubit takovým souborem ikonografických materiálů k onomu období divadelního vývoje, jaké reprezentoval vývoj Národního divadla v této etapě. V tom smyslu je nález H. Konečné adekvátním protějškem nedávného nálezu komplexu dekorací meiningenského dvorního divadla z let jeho největší slávy. A vzhledem k tomu, že komplex obsahuje i řadu návrhů výtvarníků zásobujících v závěru 19. století dekoracemi přední evropské a zámořské scény /světově proslulých dekoratérů, např. Carla

Brioschiho, Hermanna Burgharta a Jana Václava Kautského z Vídně, bratří G. a M. Brücknerů z Koburku, Angelo Quaglia z Mnichova, Karla Grunnera z Hamburku aj./, má tudíž základní význam i pro výzkum vývoje divadla daného období v zahraničí.

Materiál tohoto souboru staví českou divadelní historiografii před nový, obtížný výzkumný úkol: nutí nejen věnovat badatelskou pozornost návrhům samým, jejich identifikaci /většinou nejsou popsány/, zhodnocení jejich divadelní funkce i výtvarných kvalit, nýbrž podrobit rozsáhlé revizi výsledky celého dosavadního bádání o scénografii českých scén připomenutého období, neboť konfrontace staršího bádání s výsledky zkoumání nově nalezených návrhů už nyní vykazují mnohá zásadní nedorozumění.

Úkolu odborně zpracovat tento soubor se ujali pracovníci Kabinetu pro studium českého divadla při Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV v Praze, pověřeni redakční a autorskou prací na pátém svazku Dějin českého divadla /sledujícím vývoj českého hudebně dramatického divadla v letech 1848—1918/.

Ve snaze zvládnout problém scénografie daného období jako celek nevěnujeme pozornost jen novému fondu, ale i veškerým dosud známým materiálům vypovídajícím o české scénografii z konce století: vedle libret a partitur, eventuálně klavírních výtahů, byly to především různé písemné materiály z fondů tzv. Zemského výboru, výkonného orgánu českého Zemského sněmu, a z fondů Družstva Národního divadla, uložené dnes ve Státním ústředním archívu, úřední a poloúřední listiny vztahující se k výrobě, převzetí a inventování dekorací pro Národní divadlo a k úhradě finančních nákladů na jejich pořízení vynaložených; tyto materiály jsou sice badatelům již po celá dlouhá desetiletí k dispozici, ale dosud nebyly téměř vůbec využity. Dále byla to veškerá dostupná, dříve již známá ikonografická dokumentace, vztahující se k českému divadlu této etapy.

V tuto chvíli výzkum není ukončen, nesporně potrvá ještě několik let. Již dnes je však možno říci, že dosavadní zkoumání mění obraz o vývoji scénografické složky českého divadla uvedeného období; a protože scénografie je jednou ze základních složek divadelní skladby a rozhodujícím způsobem se podílí na její významové výstavbě, mění tyto závěry do jisté míry i názory na vývoj dalších disciplín divadelní práce, např. režie, divadla této epochy vůbec.

V tomto článku si chceme blíže povšimnout jen problematiky jevištní výpravy obou prvních inscenací Libuše o slavnostních zahajovacích představeních Národního divadla v letech 1881 a 1883.

S přípravou výpravy k Libuši se započalo na podzim roku 1880, ihned po rozhodnutí, že Národní divadlo bude skutečně příštího roku otevřeno slavnostní premiérou této opery. Správa divadla dospěla k názoru, že nejlépe bude objednat zhotovení dekorací u světoznámé vídeňské firmy C. Brioschi, H. Burghart a J. Kautský, která dodávala své vysoce kvalitní výrobky pro české

divadlo po celých dvacet let jeho „prozatímnosti“. Bylo to správné rozhodnutí; v tu chvíli nebyl v Čechách malíř dost zkušený v malování dekorací. Vídeňská firma zaručovala vysokou řemeslnou úroveň předchozí práce pro české divadlo i pro přední oficiální scény na celém světě; nadto bylo téměř jisté — a objednavatelé určitě i s tím kalkulovali —, že se úkolu ujme vedoucí dílny, Jan Václav Kautský, Čech pocházející z Prahy, vystupující i ve vídeňském prostředí jako uvědomělý vlastenec, jenž se činně účastnil i konkursů na výtvarnou výzdobu dokončovaného Národního divadla, /mj. se účastnil i soutěže na malovanou oponu Národního divadla, a když přednost byla dána návrhu Ženíškovu a později Hynaisovu, svou oponu nabídl roku 1881 Národnímu divadlu v Brně, kde pak byla skutečně také instalována a kde po řadu desetiletí sloužila/.

Intendant Král. zemského českého divadla Jakub Škarda požádal dopisem č. j. 38045 z r. 1880 firmu o spolupráci a vyzval ji, aby po prostudování libreta Smetanovy opery, které jí přiloženě zaslal, vyhotovila návrhy a předložila předběžný rozpočet nákladů na výrobu těchto dekorací.

Vídeňští mistři reagovali na nabídku pozitivně: byla to pro ně prestižní záležitost /nechybíme jistě, prohlásíme-li, že to byla jistě prestižní záležitost především pro samého Kautského, který se tak chtěl české veřejnosti demonstrativně připomenout/ a urychleně vypracovali /bezpochyby především Kautský sám — v českém tisku byl tehdy ostatně označován za jediného původce těchto návrhů/ skici a modely dekorací a spolu s rozpočtem nákladů na jejich výrobu, znějícím na 5074 zlatých běžné měny, je již 13. listopadu 1880 zaslali do Prahy.

Intendantura mezitím sestavila k posouzení návrhů zvláštní reprezentativní komisi, ve které zasedli Antonín Bauer /?/, ředitel Prozatímního divadla J. N. Maýr, vrchní režisér a předurčený inscenátor Libuše František Kolár, stavitel budovy Národního divadla Josef Zítek a malíři spolupracující při výzdobě divadla i při zřizování jeho fondu, Soběslav Pinkas a Petr Maixner.

Komise se sešla ihned po doručení skic a modelů již 16. prosince 1880 a po jejich prostudování dospěla ke shodnému stanovisku, že předložené návrhy danému účelu v podstatě vyhovují, že však při výrobě definitivních dekorací je třeba provést některé dílčí změny, které by odstranily věcné chyby, jichž se autoři při modelaci českého bájeslovného prostředí dopustili, a které by zjednodušily technické řešení dekorací. O výsledku jednání komise byl pak pořízen úřední zápis ve formě protokolu, který se nám podařilo nedávno objevit ve fondu písemností Zemského výboru. Tímto aktem zmíněná vysoce odborná povolání komise převzala před celou veřejností ručení za věcnou správnost i dokonalou uměleckou a technickou úroveň budoucích dekorací inscenace Libuše.

Hned 22. prosince Škarda obeznámil Zemský výbor s kroky, které k zajištění dekorací pro Libuši podnikl, a opíraje se o názor komise, požádal o uvolnění sumy 5000 zlatých na výrobu těchto dekorací. Jeho žádosti bylo neprodleně

vyhověno bez jakýchkoli námitek, a tak hned druhého dne, 23. prosince, putovala spolu s připomínkami komise do Vídně závazná objednávka.

Na základě této objednávky pustili se vídeňští malíři do díla a v prvních třech měsících roku 1881 vyrobili pět základních individuálně pojatých dekorací k jednotlivým obrazům opery, nazývané tehdy ještě „Libušin soud“: č. 793 Zimmer, č. 804 Burghof, č. 805 Festsaal, č. 806 Gebirgsgegend, č. 808 Bauernhof a dále speciální doplňky k dekoraci č. 805, totiž „Wandelbild“ — pohyblivý prospekt s vymalovanými obrazy prorockých vidění kněžny Libuše pro výjev Libušina proroctví ze závěrečné scény hry, a Wolkenbogen — k tomu příslušející „oblakový oblouk“ /čísla značí pořadí jednotlivých výrobků firmy BBK a před pořízením domácího inventáře Národního divadla se používala i pro rozlišení dekorací ve fondu běžně i v úřední korespondenci intendantury a zemské účtárny; slovní označení dekorací na různých dokumentech kolísá/.

Tyto dekorace a dekorační součásti odeslali do Prahy ve třech zásilkách, a to 12. 4., 29. 4. a 15. 5. 1881, ty pak byly v dekorační dílně Prozatímního divadla postupně prohlédnuty a přeměřeny, protokolárně převzaty do majetku země České 12. 4., 3. 5. a 23. /?/ 5. toho roku. Zároveň předložili Zemskému výboru účet za zhotovení na sumu cca 5500 zlatých. K zaplacení došlo však až po zdlouhavém sporu s intendanturou a zemskou účtárnou na podzim toho roku. Mezitím však již 11. června 1881 tyto dekorace — spolu s dekorací téže dílny č. 800 — Slavnostní sál renesanční — vstoupily na scénu o slavnostním zahajovacím představení Národního divadla, na jehož pořadu byla vedle holdovací scény korunnímu princí Rudolfu Habsburskému a jeho manželce Štěpánce Belgické, Smetanova Libuše.

V uvedených pramenech můžeme sledovat i další složité osudy těchto dekorací: při požáru Národního divadla 11. srpna 1881 spolu s ostatními dekoracemi vyhotovenými pro zahajovací čtrnáctidenní hry tohoto divadla byly těžce poškozeny, zčásti úplně zničeny. V tisku se sice téměř obecně tvrdilo, že úplně shořely /viz např. zprávu Dalibora z 10. 10. 1881/, také intendant Škarda, když se domáhal na Zemském výboru nových dotací na výboru dekorací, operoval s takovým tvrzením, podle přijímacích protokolů intendantury i podle vyjádření zemské účtárny šlo však jen o vážné poškození. Podle zprávy zemské účtárny z 15. 10. 1881 byly požárem z větší části zničeny dekorace č. 805 — Slavnostní sál, a dále prospekt a dvě kulisy z dekorace č. 793 — Staročeský pokoj, a konečně průhledné stěny dekorace č. 804 — Nádvoří. Některé součásti původních dekorací mohly být proto v pražské dekorační dílně narychlo opraveny: doplněny jinými dekoracemi sloužily pak k provizornímu vypravení představení Libuše v Novém českém divadle /7. 10. 1881 a v dalších termínech/. Po čase objevovaly se tyto jejich součásti také v různých jiných hrách, tak např. podle Haissova a Holzerova Scénaria s půdorysy her hraných v letech 1882—1884 „účinkovaly“ ve Vrchlického Drahomíře /10. 3. 1882 a v dalších termínech/ ve 2. aktu pa-

noramatická stěna. Bariéra z 2. obrazu Libuše a ve 3. aktu lomená kulisa Brána se dvěma balkóny z 2. obrazu 2. dějství, v Prodané nevěstě, ve slavnostní 100. repríze /11. 4. 1882 a v následujících termínech/ pak v 1. aktu levostranná kulisa Dům s balkónem rovněž z 2. obrazu 2. aktu. Ještě na počátku roku 1883 opravoval dekorační malíř Josef Haiss panoramatickou stěnu /neumíme ji bohužel přesně identifikovat, neboť takových stěn bylo mezi dekoracemi Libuše více/ k běžnému využití. Jisto je také, že při požáru byl poškozen pohyblivý prospekt s obrazy zpřítomňujícími Libušina prorocká vidění; proto již na podzim 1881 aranžoval Kolár zde skutečné „živé“ obrazy, tj. skupení statistů maskovaných a kostymovaných do postav slavných osobností českých dějin /po kladném přijetí těchto obrazů kritikou i širší veřejností zůstalo se v 19. století už trvale u tohoto řešení jevištní prezentace Libušina proroctví/.

Protože však původní dekorace Libuše byly poškozeny i dalším využíváním, rozhodla se intendantura pod Škardovým vedením vybavit operu pro její slavnostní předvedení o novém otevření Národního divadla na podzim roku 1883 znovu, a to jednak opravenými starými dekoracemi, jednak novými dekoracemi. Úřední korespondenci k úvodní fázi zřizování nových dekorací k Libuši jsme nenalezli. Ze zprávy z Dalibora z 1. 10. 1882 vysvítá, že Zemský výbor objednal tyto dekorace znovu u vídeňské firmy, zpráva však zároveň tvrdí, že návrhy k nim kreslí František Kolár. Týž časopis však již 28. 1. 1883 veřejnosti sděloval, že návrhy dekorací namaloval Kautský a že došly již do Prahy, kde budou znovu předloženy zvláštní komisi k posouzení. Provéřit pravdivost těchto zpráv se nám nepodařilo.

Obnovené a nové dekorace začaly do Prahy z Vídně docházet teprve na jaře a v létě až do podzimu 1883. Nejprve byla — patrně na počátku července — protokolárně převzata dekorace č. 1024 Burghof, 12. září pak dekorace č. 1023 Bauernhof /což byla prý pouze opravená dekorace původní/, a konečně teprve 26. září č. 1005 Festsaal a č. 1016 Altböhmisch. Zimmer. Účty na úhradu nákladů za výrobu těchto dekorací byly vystaveny 18. 5. 1883 /za č. 1005 a 1016/, 7. 7. /za č. 1024/ a 28. 5. 1883 /za č. 1023/.

Jak vysvítá z popisů v seznamech vyhotovených firmou pro informaci intendantury /obsahují přesné popisy jednotlivých dekoračních součástí spolu s plošnou výměrou použitého plátna/ i z přejímacích protokolů /jsou v nich zaneseny obdobné údaje/, nelišily se tyto dekorace nijak podstatně od původních. A protože ani ostatní materiály nevypovídají nic o tom, že by dekorace byly zásadně pozměněny, jsme náchylni považovat je za pouhou repliku původních /na odchylky, pokud se je podařilo zjistit, upozorníme ještě dále/.

Vídeňští malíři vyhotovili tentokrát místo původních pěti dekorací pro obnovené nastudování Libuše pouze dekorace čtyři. Ačkoli nevíme nic o tom, že by dekorace Horská krajina pro 1. obraz 2. jednání byla ohněm zničena, lze předpokládat, že i ona byla těžce poškozena jako ostatní. Přesto ji intendantura nedala znovu vyrábět. Na jaře 1883 byla totiž k dispozici efektní Hornatá krajina od bratří G. a M. Brücknerů z Koburku, a protože jevištní

děj nevyžadoval dekoraci lokálně příznačnou, použila se v obnoveném nastudování vedle dekorací výše zmíněných dekorace tato. Hrála se tudíž 18. listopadu 1883, při novém otevření obnoveného Národního divadla, Libuše v replice původních dekorací Brioschiho, Burgharta a Kautského, s výjimkou 1. obrazu 2. dějství, k jehož vypravení posloužila dekorace bratří Brücknerů.

V těchto dekoracích byla pak hra provozována ještě po dlouhá léta, patrně až do roku 1897, a není vyloučeno, že až do roku 1902. Za ta léta se výprava jen nepatrně proměňovala — většinou byly obnovovány jen její opotřebované části. Tak roku 1894 při inventuře se např. zjistilo, že dekorace vedená v inventáři pod novým č. 132, Selský dvůr, a to konkrétně její části Brána a plot, jsou tak značně poškozeny, že jejich oprava je nezbytná. Roku 1884 výtvarník Robert Holzer pořídil pro Libuši blíže nespecifikovanou stavěcí kulisu a dva „oblakové závoje“. V letech 1888—1894 byla inscenace vybavena novou plastickou dekorací či přístavkem zvaným Mohyla.

Pomineme-li dekoraci, v níž František Kolár inscenoval zahajovací číslo slavnostního představení k otevření Národního divadla roku 1881, Apoteózu sňatku korunního prince Rudolfa Habsburského se Štěpánkou Belgickou /s největší pravděpodobností byla to dekorace označována v inventáři dekorací Národního divadla číslem 1, Slavnostní sál renesanční autorů Brioschiho, Burgharta a Kautského/, pak první dekorací, kterou český divák na scéně Národního divadla spatřil ve skutečné dramatické akci, byla dekorace *Komnata Libušina na Vyšehradě* v 1. obraze Smetanovy Libuše /uváděná někdy též pod názvem *Staročeský pokoj*/. Shodou okolností právě tato dekorace byla z celé jevištní výpravy představení kreací umělecky i věcně nejproblematictější.

Z dokumentů je zřejmé, že dekorace se skládala ze dvou kulis, z mohutného oblouku /pokud jde o plošnou výměru, byl jen o málo menší než běžné prospekty/, dále z hlavní římsy a dvou záclon, z nichž menší, jednodílná, tvořila doplněk levostranné kulisy, druhá, dvoudílná, se pohybovala patrně po garnýži, a konečně z velkého pozadí. Ve výkazech z roku 1883 se v soupisech základních součástí této dekorace objevuje navíc údaj o stavěcí kulise označované jako „zed“ a též o plastické dekoraci Dveře.

Základní architektonické pojetí dekorace poznáváme z výtvarného návrhu dochovaného v Archívu Národního divadla. Návrh ukazuje, že vídeňští mistři koncipovali Libušinu komnatu jako rozlehlý, velmi členitý interiér, navozující již rozměry dojem kulturní a civilizační vyspělosti, a také mocenského významu kněžnina sídla, bájného Vyšehradu. Jevištní prostor členili do tří částí vytvářejících tři různé sousedící prostory kněžnina obydlí: přední část scény představovala slavnostní přijímací síň, zadní pak jakési předsálí — čekárnu pro uchazeče o audienci, a třetí, boční část, další rozlehlý sál, oddělující oficiální místnosti vladařského paláce od soukromých pro Libuši a její dívčí družinu. První dva akční prostory byly rozděleny jen náznakově a vcelku působily jako jedna

místnost sálového typu, třetí, do něhož se vstupovalo průchodem v boční stěně předsálí, byl oddělen závěsem.

Po slohové stránce nelze zobrazovaný interiér přiřadit k některému historickému slohu: konstrukční základ přední části scény, která — pojmáme-li interiér jako celek — znázorňovala vlastně jeho centrální část, tvořily čtyři masívní kamenné sloupy staroegyptského či spíše orientálního typu, členěné ornamentem. Ve zdi po pravé straně byl zbudován výklenek, jakási nika se širokým ornamentálním vlysem. Tuto honosně dekorovanou přední část palácové síně od zadní oddělovala masívní dřevěná stropní stolice, nelogicky vztyčená a konzolemi podepřená na středních sloupech; stolice nesla trámový strop zadní části prostoru, uzavřeného roubenou dřevěnou stěnou s ornamentálně zdobeným pilířem. V její pravé polovině byl hlavní vstup do místnosti s portálem bohatě zdobeným prvky kombinovanými z různých stylů a slohů, které uzavíraly dvoukřídlé kazetové dveře. Pozadí vedlejší místnosti vpravo osvětlovalo okno zdánlivě románského typu se skleněnými tabulkami členěnými do olověných rámečků. Celý tento jevištní prostor měl rovný dřevěný strop, v každé části však poněkud jinak upravený. Interiér byl poměrně chudě vybaven nábytkem — ve výklenku bylo na nízkých stupních knížecí křeslo, vedle vchodu stála široká zdobená lavice. Dojem zabydlenosti propůjčovaly prostoru různé výzdobné prvky, např. ve výklenku za křeslem byl závěs s motivem ibisů, průhled do sousední místnosti kryla látka našasená na tyči, kolem předpokoje byla při stropu naaranžována krátká drapérie s girlandami, na stěnách a sloupech visely medvědí kožešiny, štíty, oštěpy a lovecké rohy.

Výtvarný návrh dekorace Komnata Libušina ukazuje, že se jeho autoři s úkolem vytvořit hodnověrně působící obraz českého interiéru z dob mytologických nedokázali úspěšně vypořádat. Proto také komise posuzující předložené návrhy dekorací k Libuši zaujala právě k tomuto návrhu značně kritický postoj a požadovala zásadní změny: „Bylo by přání, aby tato síň, co se týče architektury, sestávala z jednoduchého trámování, spočívajícího na jednoduchých sloupkách, a hlavně aby byl kladený dojem v bohatosti opon, mezi pozadím a mezi sloupky zavěšených; též dveře bylo by slušno nahradit oponou, respektive portiérou, jednoduše zavěšenou. Koberce po zdích mohou býti vzorku orientálního nebo byzantského. Trámování a sloupy této síně necht' jsou pomalovány, ale mohou býti jednoduše řezané, k čemuž mohou velmi sloužit podobné, právě nalézající se v Srbsku a v Rusku, podobně jak jest u síně, která hraje v posledním jednání.“

Nakolik vídeňští výtvarníci tato přání a námitky respektovali, nelze se z dochovaných materiálů dovědět. Písemné materiály, vztahující se k dodání, inventování a vyúčtování dekorací nasvědčují, že se dekorace oproti původnímu návrhu lišily patrně jen v dílčích detailech. Základní koncepce členění prostoru nedoznala při realizaci žádných změn.

Není se tudíž co divit, že ze všech dekorací, které byly pro Libuši vytvořeny, právě tato vyvolávala mezi odborníky a kritickými posuzovateli nejvíce námi-

tek. Znalci se nemohli smířit zvláště se slohovým pojetím „staročeského pokoje“ /„1. — Dekorace chybná — sloh!“, poznamenal si Otakar Hostinský při premiéře 1881 do poznámkového bloku, a Václav Vladivoj Zelený, když se o něco později v jednom ze svých útoků proti vedení divadla vracel k této premiéře, prohlásil tuto dekoraci za „úplně nesmyslnou“ /. Vadilo jim zejména, že k „výzdobě“ Libušina pokoje použili vídeňští malíři prvky zcela odporující předpokládaným časovým a místním okolnostem děje, tak např. ornamentální motivy připomínající staroegyptské nebo orientální prvky či lovecké zbraně a trofeje starogermánského rázu /nejmenovaný referent Divadelních listů, byl jím bezpochyby sám vydavatel František L. Hovorka, po prvním provedení Libuše štiplavě poznamenal, že množství medvědích kožešin objevujících se na scéně vzbuzovalo v publiku očekávání, že už už se na jevišti místo Staročechů objeví také „bodří obyvatelé teutonských lesů s tuřími hlavami“; v této souvislosti však dlužno podotknout, že předměty podobného druhu lze spatřit ojediněle i na Alšových malbách ve foyeru Národního divadla/.

Nicméně ani tato koncepčně velmi problematická dekorace nebyla stížena nějakým všeobecným a jednoznačným veřejným odsudkem. Český divák byl dosud nucen smířovat se s mnohem závažnějšími prohřešky proti věcné správnosti dekorací, než jakých se dopustili vídeňští mistři; ostatně slavnostní atmosféra premiéry Libuše, která obestírala i všechna její další představení, způsobila, že se nedostatky této dekorace nebraly příliš na vědomí. Tím si lze vysvětlit, proč ani v roce 1883, když byla pořizována znovu, se na výpravě tohoto obrazu mnoho nezměnilo. Z dokladů vyplývá, že např. kritizované „dveře v pozadí“ nejen nebyly odstraněny, ale byly zdůrazněny novým funkčním využitím, a proto byly vyrobeny jako zvláštní plastický kus dekorace.

V mnohem příznivějším světle se umění Brioschiho, Burgharta a Kautského projevilo v dekoracích pro další obrazy premiérových představení Libuše, např. již v dekoraci k druhému obrazu prvního dějství opery, jehož dějovým jádrem je Libušin soud nad bratry Klenovici, Chrudošem a Šťáhlavem. Autor libreta a skladatel určují v tomto obraze děj do prostředí, jež neutrálně nazývají *Prostranstvím na Vyšehradě*; vídeňští malíři však vyrobili dekoraci nazvanou Hradní nádvoří a na cedulích k oběma premiérovým představením byla nakonec dekorace prezentována jako Předhradí.

Technické parametry a podobu této dekorace poznáváme z řady naprosto věrohodných pramenů: z úředních dokladů, z vyjádření komise, z nalezeného celkového návrhu, z dochovaného návrhu jedné z bočních kulis či panoramatické zdi, též z reportážní kresby pořizené po premiéře roku 1883 a částečně i z dobových fotografií hereckých postav.

Ze všech těchto pramenů jako nejvýznamnější se jeví nově nalezený výtvarný návrh, uchovávaný v Archívu Národního divadla. O identitě tohoto návrhu jako dekorace k 2. obrazu 1. dějství Libuše nemůže být nejmenších pochyb, i když návrh není nijak popsán: obraz rozměrného nádvoří starobylého hradu imponující velikosti s mohutnou kvetoucí lípou uprostřed, stínící knížecí

prestol, dokonale odpovídal požadavkům libretisty a skladatele, jak je zachycuje scénická poznámka v libretu i partituře.

125 Nález tohoto dokumentu jednoznačně a definitivně vylučuje z okruhu dekorací k 2. obrazu 1. jednání premiérového představení Libuše z roku 1881 jiný návrh firmy Brioschi, Burghart a Kautský, návrh, který donedávna vystupoval jako hlavní ikonografický pramen k poznání jevištní výpravy Libuše. Máme tu na mysli mnohokrát vystavovaný a také reprodukováný návrh, uchovávaný pod názvem Hradní nádvoří k Libuši z roku 1881 v Muzeu Bedřicha Smetany /sign. 4371 E XXVI/41/. Tento akvarel přináší pohled na jakýsi funkčně velmi podivný dvůr v předhradní části rozměrného, leč značně zchátralého středověkého hradu. Architektonické pojetí zobrazovaného hradu, které slučuje v nesourodý stavební konglomerát prvky románské s gotickými a renesančními, se vyznačuje rázem vlastním německým „burgům“, v jakých nalézala zalíbení wagnerovská romantika, a je v protikladu s představou o slovanském charakteru dávného sídla prvních Přemyslovců. Také kompozice navrhovaného průchozího prostoru nádvoří ani neodpovídá představě o prostoru určenému k shromažďování lidu při slavnostních příležitostech, ani neumožňuje přivést na jeviště masy statistů a organizovat průvody a obřady téměř rituálního charakteru, natož pak umístit sem kulisu rozkvetlé věkovité lípy a pod ní stojící knížecí trůn.

Hodnověrnost tohoto návrhu jako návrhu dekorace k Libuši popírají jednoznačně nejen všechny dříve nestudované písemné materiály z fondu úředních písemností Zemského výboru, vztahující se k Libuši, zejména pak vyjádření posudkové komise, kde je návrh použité dekorace popsán velmi podrobně. Proti takovému uznání mluví i zachovaný návrh jedné z pravostranných bočních kulis této autentické dekorace. Mluví proti němu i reportážní kresba Emila Zillicha ve Světozoru z 18. 11. 1883, dosvědčující, že v obraze Libušina soudu bylo prostředí děje utvářeno zcela jinak. Mluví proti němu i fotografie /snad ateliérová/ zobrazující Marii Sittovou v roli Libuše v situaci, kdy vystoupila při soudu ke svému křeslu; na obrázku je simulován v pozadí kmen lípy a husté křoví. Do okruhu falešných pramenů odkazují jej konečně i kritické zprávy o premiéře, z nichž značná část se zmiňuje o tom, že centrálním objektem scény v 2. obrazu 1. jednání byla mohutná lípa.

Ač jeho neadekvátnost byla zřejmá, byl tento návrh uznán za pravý; na základě jeho zkoumání byla přitom vyslovena závažná tvrzení o umělecké hodnotě celé scénické výpravy tohoto představení. Starší badatelé se zřejmě dali svést k jeho nesprávné identifikaci jeho chybným popisem na rubu, perem psanou poznámkou „Burghof zur Libussa, model z Vídně“. Kdo z badatelů jako první tento návrh našel a identifikoval co návrh dekorace Hradního nádvoří k Libuši z roku 1881, není známo; pokud víme, poprvé jej reprodukoval Zdeněk Nejedlý ve svých Dějinách opery Národního divadla roku 1935. Po něm pak návrh otiskla s příslušným komentářem, že jde o návrh k Libuši, plejáda dalších autorů, např. Přemysl Pražák, Václav Hepner a další; jako

návrh k Libuši byl také vystavován, např. na výstavě Česká opera v obraze a kostýmu roku 1951.

Vypočítali jsme důvody, které vedou k závěru, že návrh nemá s inscenací Libuše nic společného. Na tomto místě uved'me ještě jeden poslední, zcela rozhodující důvod. Na zadní straně návrhu je umístěn nejen nápis „Burghof zur Libussa“, ale i dvě inventární čísla: jedna ruka zde napsala číslo 1018, jiná pak č. 89. Konfrontujeme-li tato čísla s čísly, pod nimiž dekorace vystupují v rozmanitých písemnostech Zemského výboru, zjišťujeme, že nepřisloušejí žádné z dekorací vyrobených firmou Brioschi, Burghart a Kautský pro Libuši, nýbrž dekoraci obecného typu Hradní nádvoří. Číslem 1018 označili ji sami výrobci — toto číslo vyznačovalo její místo v pořadí výrobků firmy, pod číslem 89 byla pak vedena v inventáři intendantury. Dekorace Předhradí, pořízená pro Libuši, byla v inventáři firmy vedena původně pod č. 804, její replika pak pod č. 1024. V soupisu dekorací Národního divadla figurovala později pak pod č. 113. /K tomu ještě poznámku: kromě těchto dvou dekorací hradních nádvoří mělo Národní divadlo k dispozici ještě speciální Hradní nádvoří k Lohengrinovi. I tuto dekoraci, nazývanou Burghof Lohengrin-Schloss, dodala vídeňská firma; její podobu poznáváme z úředních dokumentů i ze zachovaného výtvarného návrhu. Dekorace byla ve výkazech firmy označována č. 1042, v inventáři dekorací Národního divadla pak č. 98./

Z úředních materiálů je dále patrné, že tato obecná dekorace se nemohla uplatnit v představení Libuše nejen o premiéře roku 1881, ale ani po poškození původní dekorace v mezidobí mezi dvěma otevřeními Národního divadla. Dekorace byla totiž vyrobena teprve za dva roky po prvním provedení Libuše, na jaře 1883. Do dekoračního fondu Národního divadla byla protokolárně převzata teprve 26. 9. 1883, účet za ni byl předložen již 18. 5. 1883 a k uhrazení účtu došlo pak až 5. 10. 1883.

Na základě nově nalezeného návrhu a také písemných dokumentů můžeme konstatovat, že ve 2. obraze premiérového představení Libuše scénický prostor modelovala celá řada prvků: hned za portálem rámoval prostor jeviště oblouk stromů, jejichž koruny se ve vrcholu stýkaly a proplétaly. Za tímto obloukem, neznáme, zda vlevo nebo vpravo, stála prozatím blíže neidentifikovaná stavěcí kulisa. Levou stranu jeviště vykrývala mohutná plastická kulisa Dům s dřevěným ochozem, v hloubi jeviště stála kulisovitá stěna představující hlavní část hradních budov, pravou stranu tvořila stavěcí kulisa domu a stavěcí kulisa hradeb obrostlých křovím. Mezi oběma těmito kulisami byl zbudován praktický most pro nástupy sboru. Těsně před pozadím byla dvoudílná panoramatická stěna s motivem hradeb. Pozadí uzavíral prospekt patrně s motivem krajinným /podle jednoho dokumentu pokračovalo zde vyobrazení obranného systému hradu/. Centrální motiv dekorace tvořil mohutný oblouk zavěšený zhruba uprostřed scény a představoval prastarou košatou lípu, její korunu i kmén; tento oblouk doplňovaly dvě sufity, z nichž jedna byla zavěšena vpředu a jedna vzadu /bezpochyby byly transparentní — s jistotou to můžeme tvrdit

alespoň o jedné/. Obě tyto sufity s částí koruny rozsochaté lípy propůjčovaly kulisové maketě stromu potřebný plastický vzhled. Před kmenem lípy byl umístěn „stavěcí kus“ skládající se z nízkých schodů s knížecím trůnem.

Samozřejmě i obraz Vyšehradu, který představovala tato dekorace, byl podle zachované dokumentace pln anachronismů. Význam starého bájného Vyšehradu jako centra české státní moci na úsvitu našich dějin chtěli tvůrci dekorace zdůraznit i pojetím vyšehradského hradního nádvoří. Proto také slohem zobrazovaných architektur posouvali děj opery o několik století k současnosti. Tak dům na levé straně byl kamenný a vchod a jeho okna měly víceméně gotizující tvary. Jako v podstatě gotická stavba vyhlížela i budova za tímto domem, k níž přístup zjednávalo mohutné kamenné schodiště, a dále s ní stavebně patrně spojená impozantní strážní věž s dřevěným ochozem a náznakem cimbuří. Také kamenná hradba s barbakány, táhnoucí se z pravé strany nádvoří kamsi daleko do pozadí, byla středověkého typu. Nejinak tomu bylo s ostatními architektonickými prvky nádvoří, např. s vížkou poblíž hradeb.

Avšak jak vysvítá již z dochovaného návrhu, všechny tyto anachronismy neupoutávaly pozornost diváků v té míře, jako např. zmíněné anachronismy interiéru Komnaty Libušiny, protože autoři zde bohatě uplatnili přírodní motivy; volnému pohledu na budovy a hradby bránila bujná vegetace. Dominantním motivem byla centrálně umístěná obrovitá kvetoucí lípa s korunou prosvětlenou sluncem. Detailním prokreslením všech přírodních prvků propůjčili autoři scéně jemný, až impresionisticky působící ráz, který zjevné nedostatky historického pojetí staveb potlačil.

Ostatně i v tomto případě se dojem historické nevěrohodnosti původního návrhu dekorace podařilo v průběhu realizace značně přitlumit. Zasloužila se o to i tentokrát komise posuzující předběžné návrhy dekorací. Její hlavní námitky se týkaly právě slohového pojetí hradní architektury, zejména pak staveb namalovaných na levé straně návrhu: „Věž na levé straně, v pozadí stojící, jest k naznačení jako ze dřeva sroubená a jednoduchou pavlačí nebo podsebitím ukončena,“ píše se v usnesení komise. „Dřevo této stavby necht' se určitěji udá, nežli v náčrtku naznačeno jest. Na každý pád musejí odpadnout výšky /tj. vížky, pozn. B. S./ rohové „Pfafferhüttchen“ této věže co anachronismus.“ Komise se tentokrát pokusila zasáhnout i do prostorového řešení dekorace a požádala autory, aby upustili od záměru uzavřít pravou stranu stavením s praktikáblovou konstrukcí a doporučila doplnit tuto stranu kulisou, která by vytvořila pokračování hradební zdi. Zároveň navrhla, aby se z dekorace eliminovala stavěcí kulisa hradní studny umístěná v pozadí.

V jakém rozsahu tvůrci dekorace tato doporučení respektovali, není ani v tomto případě z dochovaných materiálů zřejmé. Nicméně zdá se, že přání objednavatele zcela neoslyšeli. Nasvědčuje tomu dochovaný návrh zadní pravostranné kulisy či části panoramatické zdi, představující část hradeb s barbakánem; v detailní kresbě hradeb a vegetace se návrh této kulisy od původního návrhu liší.

Použitá dekorace nádvoří Vyšehradu, jak jsme ukázali, byla v podstatě dramaticky dosti funkční a přitom značně efektní a její anachronismy tehdy vadily jen málokomu. Právem o ní Otakar Hostinský hned po premiéře v roce 1881 v Národních listech prohlásil, že patří k vrcholným optickým efektům celé inscenace: „Jako soudní scéna prvního jednání především svou mistrnou hudební architekturou jest korunou partitury, tak i dekorace této scény, představující nádvoří Vyšehradu s košatou lípou uprostřed, jakož i celé její uspořádání, na vzdor rozvinutým masám přece jasné a přehledné, sluší nazvati nejkrásnějším, co Libuše poskytuje oku.“ S nadšeným přijetím se tato scéna setkávala i při novém uvedení opery v roce 1883. Jindřich Böhm, odpůrce Smetanův, spatřující v Libuši plod Smetanova wagneriánství, s uznáním tehdy v Divadelních listech konstatoval, že dílo svého účelu dosáhlo zejména působivě prokomponovanými sborovými scénami, a také „okázalou scénou, jako je malebné nádvoří s lípou“.

Rovněž dekorace k 1. obrazu 2. jednání, označovaná na cedulích jako *Skalnatá krajina s mohylou* /ale též jako *Hornatá krajina lesní*/, způsobem ani kvalitou provedení nezaostávala za předešlou. Výtvarné návrhy ani jiná dokumentace se bohužel nezachovaly a představu o této dekoraci si tudíž můžeme učinit jen na základě dodacích listů, přejímacích protokolů a účtů. Z nich poznáváme, že po technické stránce formovali její tvůrci dramatický prostor v podstatě zcela tradičním způsobem. Dekorace se skládala z oblouku /patrně tzv. lesního oblouku/, dvou párů kulis /skály obrostlé stromy a křovím/ a prospektu /hluboký tmavý les se skalisky uprostřed vzrostlých stromů/. Tyto tři základní stavební prvky dekorace doplňovaly tři dílčí dekorační elementy znázorňující charakteristické detaily starého českého pohanského pohřebiště: popřední stavěcí kulisa představující patrně náhrobní mohylu Chrudošova otce označenou údajně runovým kamenem a dva různě velké tzv. předsadní kusy, z nichž menší byl charakterizován jako popřední /není vyloučeno, že tento dekorační element byl přiražen k stavěcí kulise mohyly a představoval kamenný stupeň, na nějž podle textu libreta má klesnout Krasava, když ji otec zavrhne/. O malířském provedení dekorace nevypovídají prameny nic bližšího, komise posuzující předběžný návrh však vyslovila s jejím pojetím i detailním provedením naprosté uspokojení bez připomínek. O dekoraci se nezmiňuje ani žádná z popremiérových kritik z roku 1881, takže chválu, kterou byla ve většině listů zahrnuta výprava Brioschiho, Burgharta a Kautského k Libuši jako celek, lze vztáhnout i na ni.

Působivou dekoraci vytvořili vídeňští malíři rovněž k dalšímu obrazu Libuše, k proměně 2. jednání, popsané ve Smetanově klavírním výtahu takto: „Venkovská krajina z vůkolí Stadického. V pozadí Přemyslův pěkný statek. Brána do statku vedoucí je otevřena. Z obou stran lípy, u jedné z nich pluh.“ Při koncipování této dekorace, kterou nazývají *Krajinou s dvorcem selským* a která je na cedulích označena jako *Přemyslův statek*, přidrželi se přesně libretistova a skladatelova předpisu a představili zobrazené dějiště jako starobylý selský

dvůr /či spíše jako zemanskou tvrz/, stíněný před letním sluncem mohutnými lipami a ležící uprostřed lánů dozrávajícího obilí.

Po technické stránce tvořily tuto dekoraci především tři oblouky, z nichž dva přední představovaly patrně mohutně vzrostlé lípy, jejichž koruny se ve vrcholcích vzájemně prorůstaly, a třetí přinášel patrně i obraz selských stavení bohatě obrostlých vegetací /uvádějící asi znovu motiv lip/. Dále byly to různé jednotlivé plastické a stavěcí kulisy, vestavované mezi tyto tři oblouky: tak na pravé straně scény hned za prvním obloukem stál v dokumentech blíže necharakterizovaný tzv. předsadní kus — podle všeho šlo však o Přemyslovo rádlo; mezi oběma předními oblouky na téže straně scény byla vysunuta do prostoru scény plastická dekorace kamenné brány s doškovou střechou a otevírajícími se vraty, dále snad za druhým obloukem panoramatická stěna představující poschod'ové stavení a zcela vzadu jiná panoramatická stěna s deskovým plotem. Na levé straně scény, a to patrně až při druhé premiéře, vyvažovala tyto dekorační elementy asi jediná, zato však značně velká stavěcí kulisa rovněž poschod'ového stavení s dřevěným balkónem. Scénu uzavíral krajinný prospekt s výhledem do volné krajiny s kopci v pozadí. /Při provedení z roku 1883 byla dekorace poněkud zjednodušena: skládala se tehdy pouze ze dvou oblouků, dvou tzv. stěn, plastické brány, patrně rovněž plastické kulisy domu, panoramatické zdi a prospektu./

126 Komplettní scénický návrh dekorace, jaký byl vytvořen k oběma obrazům prvního dějství, se nedochoval. Ve sbírkách divadelního oddělení Národního muzea jsou sice uchovávány dva návrhy oblouku a prospektu /inv. č. D 12461/, které byly až dosud běžně vydávány za návrh dekorace Přemyslova dvorce k premiérovým představením Libuše. /Např. na výstavě Česká opera v obraze a kostýmu z roku 1951 je Jan Port vystavil pod č. 187 jako návrhy údajně R. Holzera pro premiéru z roku 1883 — aniž přitom bral v úvahu údaje na cedulích, označující dekorace k této premiéře výhradně za práce vídeňských a koburských malířů. O něco později je pak V. Hepner, který si uvědomoval tento rozpor, na základě ryze uměnovědné analýzy identifikovat jako díla Brioschiho, Burgharta a Kautského, ale ani on nezapochyboval o tom, že jde o návrh dekorace Přemyslova sídla k Libuši z roku 1883./ Nicméně na základě jejich srovnání s jinými dokumentačními materiály vztahujícími se k této dekoraci je nutné tyto návrhy naprosto jednoznačně z okruhu materiálů dokládajících výtvarnou podobu inscenace Libuše vyloučit. Ostatně proti uznání těchto akvarelů za původní návrhy dekorací k Libuši mluví zcela nedvojsmyslně obtížně sice čitelné, nicméně přece jen dešifrovatelné číslo, které je vepsáno na návrhu oblouku vlevo nahoře: toto číslo 781 je psáno rukou téhož autora /byl to patrně pracovník vídeňské firmy/, který popisoval i ostatní scénické návrhy, odeslané z Vídně do Prahy, a nepochybně značí pořadové číslo, pod jakým firma dekoraci vedla ve svých vlastních seznamech hotových výrobků. A jak archívní dokumenty prokazují, toto číslo nepřísluší dekoraci Krajina s dvorcem selským, která v seznamech firmy je označována číslem

808, nýbrž druhé ze dvou obecných dekorací Vesnice I a II, vyrobených firmou pro Národní divadlo a protokolárně převzatých do zemské správy 19. 1. 1881, tedy plně čtyři měsíce předtím, než byly vyrobeny a objednavatelem převzaty dekorace k Libuši. Hodnověrnost této naší identifikace zmíněných scénických návrhů z fondů Národního muzea dotvrzuje i popis dekorací Vesnice I a II uvedený v úředních spisech intendantury.

Stejně kategoricky nelze však v tomto případě popřít možnost, že k vypravení „stadického“ obrazu dekorace, které podle nich byly vyrobeny, buď jako celek, nebo dílčím způsobem využity skutečně byly. Mohlo se tak stát za zvláštní situace, kdy po vyhoření Národního divadla a zničení původních dekorací Libuše bylo nutno operu provizorně vypravit. Protože nebyly po ruce jiné vhodné dekorace, mohlo se z nouze sáhnout po těchto. Ale i to se zdá vzhledem k neutěšenému obrazu, jaký o zobrazovaném prostředí „slovanské vesnice“ přinášely, krajně nepravděpodobné.

Za víceméně hodnověrný ikonografický pramen k poznání této dekorace je třeba uznat výtvarný návrh uchovávaný v Muzeu Bedřicha Smetany, návrh levé boční kulisy zobrazující poměrně honosný jednopatrový dům s dřevěnou pavláčkou a s prostříženým vchodem /ten však mohl být upraven dodatečně/, před nímž stojí vzrostlý listnatý strom připomínající lípu. Návrh je označen na přední straně známým rukopisem pracovníka vídeňské firmy slovem Libuše a číslem 808, na rubu pak číslem 132, což bylo pořadové číslo inventáře Zemského výboru. Obrázek je sice na rubu signován rovněž jménem Robert Holzer, ale vzhledem k tomu, že se toto jméno objevuje na mnoha návrzích vytvořených jinými malíři, není tento fakt příliš relevantní. Ostatně, jak vyplývá ze spisů intendantury z pozdější doby, některé dekorační části k Libuši Holzer později opravoval, respektive přemalovával.

Určité rozpaky vzbuzuje ovšem i tento dokument. Architektonické pojetí zobrazeného domu značně odporuje dobové představě o starobylé slovanské architektuře vesnického typu, kterou i vídeňští mistři do jisté míry respektovali, a ocitá se dokonce v určitém nesouladu s architektonickým pojetím budov, které — jak naznačují obě dobové reportážní kresby — byly namalovány na jiných kulisách. Především však se nepodařilo ztotožnit tuto kulisu se žádnou z dekoračních součástí popisovaných v úředních dokumentech z roku 1881. Snad byla tedy vyrobena až pro inscenaci z roku 1883; úřední doklady existenci kulisy takového druhu sice přímo nepotvrzují, ale ani nevyvracejí.

Nejvíce vypovídají o této dekoraci zmíněné již časopisecky uveřejněné reportážní kresby zachycující dominantní výjev 2. obrazu 2. dějství opery, výjev 127 příchodu Libušina poselstva na stadický Přemyslův dvůr: kresba Adolfa Liebschera vytvořená podle premiérového provedení z roku 1881 /byla reprodukována ve Světozoru 17. 6. 1881/ a horní část citované trojdílné kresby Emila Zillicha, vytvořené podle provedení z roku 1883. Žádná z těchto kreseb se v zásadě nijak neodchyluje od popisu prostředí, jaké nalézáme v libretu a klavírním výtahu opery, ani se nedostává do rozporu s údaji o scénické

výpravě v hodnověrných úředních spisech. Kresby shodně představují dekoraci znázorňovanou Přemyslův dvorec jako poměrně nevelký, ale úpravný, důstojně působící selský statek nepochybně i mocenského významu. Architektonické objekty dvorce na kresbách — brána a k ní přiléhající dvůr — jsou tu představeny jako stavby kamenné, doplňované dřevěnými nástavbami a přístavky. Brána byla sklenuta románským způsobem, dům opatřen dřevěnou pavláčkou nesenou silnými dřevěnými vzpěrami. Podle obou kreseb byl dvorec ohrazen poměrně mohutným plotem. Zobrazený exteriér ve shodě s předpisem libreta na obou kresbách rámuje koruny prastarých lip. Vzadu byl prostor otevřen průhledem přes plot a přes vegetaci do volné krajiny uzavírané na obzoru kopci. Obraz dvorce byl ožívován charakteristickými detaily — na obou kresbách u kmene lípy stálo v popředí primitivní rádlo, v pozadí pak jakési tyče — patrně cepy — jsou v jednom podání opřeny o rozsochu stromu a v druhém o dřevěnou kůlnu. Celek scény implikoval divákovi sugestivním způsobem romanticky idealizující představu obydlí budoucího manžela Libušina a vládce České země.

Nějakých speciálních kritických ohlasů, týkajících se jen jí samotné, se tato dekorace nedočkala. Za jistý druh kritického názoru můžeme považovat stanovisko komise posuzující roku 1880 předběžné návrhy dekorací k Libuši, které bylo v podstatě pozitivní: v nálezu se neuvádějí proti navrhované dekoraci Krajina s dvorcem selským žádné zásadní výhrady, doporučuje se jen „... dvůr Přemyslův ať dostane střechu doškovou, nepotrhanou, mírně mechem porostlou, pak ať se vynechají zde, jako i v ostatních dekoracích, kostry zvířecích hlav“. Což bylo — jak všechny další dokumenty prokazují — tentokrát asi v plném rozsahu respektováno.

Originálním způsobem vyřešili vídeňští malíři dekoraci k závěrečnému dějství Libuše. Namísto předepsaného exteriéru — libretista i skladatel vracejí zde děje zpět do dějiště 2. obrazu 1. jednání, tedy do Volného prostranství na Vyšehradě — rozhodli se situovat závěrečnou dějovou sekvenci opery do dekorace interiéru, a Brioschi, Burghart a Kautský jim ve smyslu jejich přání pro toto závěrečné dějství vytvořili dekoraci zvanou na cedulích *Slavnostní sál na Vyšehradě*.

Po technické stránce koncipovali tuto dekoraci velmi jednoduše. Dramatický prostor formovaly čtyři za sebou řazené oblouky, tylový, při zadním prosvícení průhledný prospekt a tuhé, modrou barvou po celé ploše malované pozadí k tomuto prospektu. Jedinou další součástí dekorace byla plastika představující knížecí stolec: praktikáblová soustava s křeslem a původně pevným pozadím, nahrazeným později závěsem na způsob baldachýnu nad stolcem. Časem byla k dekoraci přidána ještě „oblaková sufita“; ta však byla zavěšena až za průhledný prospekt a sloužila k rámování předváděných „živých obrazů“.

Návrh této dekorace se nezachoval, respektive v tuto chvíli je stále ještě nezvěstný. Její podobu nám přibližuje fotografie původního návrhu deponovaná ve sbírkách Muzea Bedřicha Smetany, která byla až dosud pokládána za

fotografii Holzerova návrhu nebo dokonce scény k představení Libuše z roku 1897, realizované podle návrhu /sign. G XXX/72/. Úřední dokumenty ji však jednoznačně identifikují jako fotografický záznam návrhu dekorace z roku 1881, stejně jako reportážní kresba E. Zillicha, zobrazující v nejspodnějším poli výjev setkání Libuše s Přemyslem na Vyšehradě podle Kolárova aranžmá premiérového představení z roku 1883.

Na základě tohoto dokumentu zjišťujeme, že se vídeňští malíři v tomto případě mnohem více přidržovali inspirace, jakou jim skýtaly starobylé i soudobé dřevěné interiéry východních a jižních slovanských národů, než jak to učinili v dekoraci Komnata Libušina. Slavnostní sál na Vyšehradě představili jako poměrně rozlehlou síň jednoduchého, ale působivého vzhledu, otevřenou v boční /vzhledem k jejímu situování v poměru k divákovi ve skutečnosti však zadní/ stěně do volné krajiny, s níž ji propojovala úpravná, bohatou vegetací oplývající zahrada. Základními nosnými prvky zobrazované architektury byly masívní pilíře nesoucí trámový rovného stropu na konzolových podpěrách; mohutné dřevěné stolice — vyzvednuty vysoko nad úroveň podlaží — propůjčovaly sálu, který by jinak působil spíše jako velká kůlna než jako palácová síň, potřebný reprezentativní vzhled. Trámy byly různě profilovány a ornamentálně zdobeny a podobně jako strop v 1. obraze ověnceny květinovými girlandami. Na levé straně mezi prvními pilíři byl na podestě dekorované sochami ležících lvů /!/ knížecí stolec pro dvě osoby. Bok síně otevřený do volné krajiny členily pilíře do tří nestejně velkých polí, z nichž obě postranní volná pole byla při zemi zahrazena ozdobnými zábradlíčky, kdežto v prostředním poli byl interiér od myšleného exteriéru oddělen několika nízkými širokými stupni. Výhled touto zvláštní otevřenou stěnou do prostoru představujícího zahradu a volnou krajinu byl po stranách rámován stromovým a okrasnými keři. Závěr dekorace tvořil pak prospekt s obrazem vltavského údolí.

Otevřením boční stěny síně do exteriéru tvůrci úspěšně rozřešili složitý technický problém, který vznikl přenesením děje z předepsaného prostředí exteriérového do interiéru. Touto úpravou, propůjčující sálu vlastně podobu jakési verandy, získali zvláštní rámeček, který tu měl dvojí dramatickou funkci: jednak umožňoval rychlé a efektní nástupy masy statistů představujících poselstvo a lid přivádějící na Vyšehrad Přemysla, jednak v závěru aktu posloužil jako obrazový rámeček pro divadelní demonstraci Libušiných věšteckých vidění. Transparentní prospekt s krajinným motivem při odsvětlení popředí a osvětlení prostoru mezi prospektem a pozadím umožnil divákovi spatřit v pozadí aranžované výjevy, „živé obrazy“, znázorňující ve výmluvných zkratkách významné periody budoucího historického vývoje českého národa a jejich čelné protagonisty.

Také původní návrh této dekorace doznal při realizaci patrně určitých změn. Vyplývá to ze srovnání fotografie návrhu pocházejícího asi z roku 1880 nebo 1881 a Zillichovy kresby. Směr těchto změn naznačuje vyjádření členů schvalovací komise: „Kostry a parohy at' se vynechají,“ píše se v závěrečném

protokole. „Jest všeobecné přání, aby architrávy přišly výše k položení, by tímto sň se zvýšila; též světlík aby se vynechal. Dva oblouky by odpadly, aniž by se hloubka perspektivy zkrátila. Tím způsobem by dva oblouky na jedné dekoraci byly malovány.“ Kostry a parohy byly skutečně z výpravy eliminovány, ostatně na fotografii návrhu nejsou patrné, takže jsme ochotni věřit, že snad jde již o opravenou verzi původního návrhu. Pokud jde o snížení počtu oblouků, zdá se, že požadavku bylo vyhověno. Kdyby každý pár nosných sloupů a na nich upevněné stolice byly malovány na zvláštní oblouk, bylo by k vykrytí prostoru zapotřebí nejméně pěti až šesti takových oblouků. Oproti původnímu návrhu byla dekorace obohacena také o onen na Zillichově kresbě tak nápadně zdůrazněný bohatě řasený baldachýn, zavěšený nad knížecím trůnem a vytvářející jeho pozadí; nevíme však, zda se tak nestalo až při druhé premiéře roku 1883.

Ani tato dekorace nevyvolala u kritiky nějaký speciální ohlas. Platí to, pokud víme, až na jedinou výjimku: tou byl pošklebek, kterým dával anonymní pisatel kritického útoku na vedení divadla uveřejněného roku 1881 v Divadelních listech najevo své pohoršení nad výzdobou knížecího stolce — lvi, kteří zde samozřejmě nebyli namístě, připomínali anonymovi egyptské sfingy.

Nakonec připojme ještě krátkou zmínku o tzv. živých obrazech, zpřítomňujících v závěru opery před očima diváků vize Libušiny věštby. Až dosud se v odborné literatuře tvrdí, že již o premiéře roku 1881 šlo skutečně o tzv. živé obrazy, tj. o výjevy aranžované z herců a statistů v působivých, zcela nehybných mizanscénách a že již tehdy byl autorem těchto obrazů známý inscenátor obdobných obrazů z éry Prozatímního divadla a režisér představení Libuše František Kolár. Tato tvrzení se udržují s nepochopitelnou houževnatostí po celých sto let od prvního provedení Libuše, i když pouhým nahlédnutím do dobových časopisů lze zjistit, že o žádné živé obrazy v tradičním významu toho slova tehdy nešlo. Všechny dobové zprávy o prvním představení Libuše, pokud hovoří o těchto obrazech konkrétně, píší o nich jako o *obrazech malovaných*. Že šlo o rozměrné malby na plátně uváděné na jeviště patrně tažením přes dva válce na způsob tzv. „wandeldekorací“, jednoznačně potvrzují také úřední listiny vztahující se k dekoracím Libuše. Z těchto listin vyplývá, že autory zmíněných obrazů, nazývaných zde „Wandelbild“ /dovídáme se, že tu šlo o transparent dlouhý 36 m/, byli rovněž Brioschi, Burghart a Kautský.

Důležitým pramenem k poznání těchto obrazů je sám závěrečný protokol z jednání komise: „Co se týče scén pohyblivých, uznány tyto za příhodné,“ tvrdí se zde, ale zároveň i doporučuje „ohled bráti přísně k slovům textu operního“. Z protokolu je dále zřejmé, že vídeňští malíři hodlali ve smyslu předpisu libreta vytvořit vedle pěti obrazů historických — 1. Břetislav a Jitka, 2. Jaroslav ze Šternberka, 3. Přemysl Otakar II., Eliška Přemyslovna a Karel IV., 4. Žižka, Prokop Veliký a husité a 5. Jiří z Poděbrad — také obraz zachycující podobu soudobé Prahy. Proto spolu s návrhy na zmíněných pět

historických obrazů zaslali objednavateli i fotografii pražského panoráma s Hradčanami, podle níž chtěli vytvořit barevnou malovanou zvětšeninu v předepsaném rozměru. Výrobu tohoto obrazu však komise pozastavila s poukazem na to, že v závěru bude „vyobrazení Prahy“ nahrazeno „Apoteózou“. Tehdy ještě se totiž počítalo s tím, že slavnostní inscenaci Libuše uzavře jako poslední obraz Libušiných vidění „živě“ provedená Apoteóza sňatku Rudolfa Habsburského se Štěpánkou Belgickou. Jen naprostá netaktnost korunního prince, který byl rozhodnut nevyčkat konce představení, způsobila, že tato Apoteóza byla přeložena na počátek premiérového představení; tím se zachránilo české divadlo před ostudou, jakou by bylo završení Libušina proroctví holdem habsburskému rodu.

Pozdější nahrazení malovaných obrazů „živými“ bylo českou kritikou přijato s povděkem. Hostinský v Daliboru z 10. 10. 1881 např. ocenil Kolárovu snahu v nouzových podmínkách, které zavládly v divadle po požáru, vypravit operu co nejdůstojněji, a při té příležitosti podotkl, že zejména provedení závěrečných scén posledního jednání, Libušino proroctví, stálo „daleko nad dřívějším hlavně tím, že režisér Kolár velmi působivě a důmyslně upravil řadu živých obrazův, ilustrujících Libušino proroctví namísto dřívější nevkusně malované pohyblivé dekorace“. Dojem celého díla byl prý tím znamenitě stupňován. O něco později — 1. 11. toho roku — tamtéž psal: „Režisérem Kolárem upravené živé obrazy, jež ilustrují Libušino proroctví, výtečně se pokaždé osvědčily, i doufáme, že o nevkuse malovaných pohyblivých dekorací z doby minulé nebude více ani řeči.“ Podobně soudili i jiní referenti a jiné listy. Poprvé se tyto živé obrazy objevily na scéně po požáru Národního divadla v představení Libuše 7. 10. 1881 v Novém českém divadle.

Závěrem můžeme tedy konstatovat, že scénická výprava k premiérovým představením Libuše byla nejen efektní a poetická, ale že do velké míry respektovala soudobé historické vědomosti o době děje opery a jeho prostředí. Nelze o ní říci, že by byla podstatně pokulhávala za úrovní zpodobování dějů mytologické povahy ve výtvarných dílech zdobících společenské místnosti Národního divadla. Nacionálně vznícenému citu soudobých diváků bezpochyby dobře konvenovala.

Proto také soudobá kritika — nepočítáme-li zaujatý hlas Hovorkových Divadelních listů, které ovšem později svůj názor změnil, a odsudek Zeleného — psala o této výpravě vesměs pochvalně, nešetříc nijak slovy uznání. I tak kompetentní kritická osobnost, jakou byl Otakar Hostinský, měla ke scénické úpravě Libuše výhrady jen dílčí. Po premiéře v červnu 1881 Hostinský v Národních listech napsal: „Úprava je skvostná, byť ne ve všem správná, což platí také o dekoracích, jinak nadmíru efektních.“ Po obnovení inscenace v říjnu 1881 konstatoval, že „zničené ty čarokrásné dekorace ovšem nebyly úplně nahrazeny, přece však celá zevnější úprava nynější činila dojem slušný...“. A Emanuel Chvála se v Daliboru již v červnu 1881 vyjádřil velmi

podobně: podle jeho soudu „pečlivě připravená opera vypravena velmi nádherně“. Konečně Divadelní listy, když se rozptýlilo nedorozumění mezi jejich vydavatelem Hovorkou a vedením Národního divadla, poskytly dodatečně autorům výpravy plnou satisfakci, když po druhé premiéře Libuše v prosinci 1883 uvedly, že Kolár vypravil tuto operu s nádherou nejkázalejší a že „nové dekorace, většinou z pracoven vídeňských malířů Brioschi, Burghart a Kautský, vynikají o p ě t n ě uměleckým vkusem i skvělou velkolepostí . . .“.

PRAMENY A LITERATURA

/Zkratky: AND — Archív Národního divadla; MBS — Muzeum Bedřicha Smetany; NMDO — Národní muzeum, divadelní oddělení; SÚA — Státní ústřední archív/

Cedule a plakáty: viz v konvolutech v NMDO a v AND /zde zejm. Denní vývěškové letáky ND sv. 1/. — **Partitury a klavírní výtahy:** kn. vyd. partitury viz Smetana, B.: Libuše, Studijní vydání děl B. Smetany VI, Praha 1946; kn. vyd. klavír. výtahu týž: Libuše, Praha 1881 /uprav. skladatel/. **Úřední dokumenty:** Korespondenci týkající se výroby dekorací, jejich převzetí do majetku Země české, úhrady finančních nákladů na jejich pořízení vynaložených atp. viz ve sbírkách SÚA, zejm. ve fondu Zemský výbor III /1874—1928/, a to pod sign. 4311/XIV—5/ 5, kart. 5192, mimo složky, Dekorace 1881—1883; kart. 5193, fasc. XIV 5—5, Maler, alg.; sign. 4311 /XIV—5/6, kart. 5194, fasc. XIV 5—6, Dekorationen 1874—1883; sign. 4319 /XIV—5/6, kart. 5198, fasc. XIV 5—6, Dekorace 1884—1893; sign. 4319 /XIV—5/6, kart. 5199, fasc. XIV 5/6, Skladiště dekorací a malírna 1884—1893; sign. 4327 /XIV—5/6, kart. 5208, fasc. XIV 5—6, Fundus instruktus. Dále viz tamtéž fond písemností Družstva Národního divadla /původně majetek NMDO/, stará sign. D 63, Bilanční hlavní kniha Národního divadla od r. 1881, zde pak zejm. Účet rekvizit, Účet dekorací. Z korespondence vztahující se k scénografii Libuše viz pak konkrétně zejm.: soubor písemností doprovázejících zprávu indendanta J. Škardy zemskému výboru z 22. 12. 1880, č. j. 38045/VI/4038 — 23. 12. 1880 /např. rozpočet nákladů na výrobu dekorací k Libuši od firmy C. Brioschi — H. Burghart — J. Kautský ve Vídni z 13. 11. 1880; protokol z jednání odborné komise povoláné k posouzení firmou předložených scénických návrhů, z 16. 12. 1880, č. j. 38045/VI/4038 — 23. 12. 1880; rozhodnutí o objednání dekorací u zmíněné firmy č. j. 38045 z r. 1880 aj./, kart. 5192, spisy volně uložené mimo složky; účet firmy Brioschi—Burghart a Kautský za vyrobené a dodané obecné dekorace /mezi nimi i dekorace č. 769 a 781 Dvě vesnice/ ze 7. 1. 1881 a protokol o převzetí těchto dekorací do majetku země z 19. 1. 1881, praes. č. ZV 2426/ /V/216, kart. 5192, spisy volně ulož. mimo složky; účet téže firmy za dodání dalších obecných dekorací z 14. 3. 1881 a protokol o jejich převzetí, praes. č. 13422/VI/1441, tamtéž; dopis vídeňských divadelních malířů zemskému výboru o dokončení výroby a odeslání dekorací k Libuši z 8. 4. 1881 a k němu připojený seznam jednotlivých součástí těchto dekorací, tamtéž /šlo o dekorace č. 793 — Staročeská světnice, č. 804 — Hradní dvůr, č. 805 — Slavnostní sál, č. 806 — Horní krajina, č. 808 — Selský dvůr/; protokol o převzetí základních součástí těchto dekorací do majetku země z 12. 4. 1881, č. j. 11675/VI/1208, tamtéž; protokol o převzetí zbytku těchto dekorací z 3. 5. 1881, č. j. 13420/VI/1439 — 5. 5. 1881, tamtéž; účet výrobců za zhotovení těchto dekorací z 28. 4. 1881; dodatečný účet firmy z 19. 5. 1881 za výrobu doplňků k dekoraci č. 805 — Slavnostní sál, a to pohyblivých obrazů a „oblakového“ oblouku, odeslaných do Prahy 15. a 18. V., ad 15280, tamtéž; zpráva zemské účtárny pro zemský výbor z 15. 10. 1881 o řádném dodání a převímce těchto a dalších dekorací vyhotovených vídeňskou firmou, obsahující zároveň seznam dekorací zničených požárem Národního divadla /zničeny byly podle této zprávy

dekorace Staročeský pokoj a „průhledné stěny“ Hradního nádvoří/, č. j. 30041/VI/3464 — 18. 10. 1881; protokol o převzetí dekorací zhotovených vídeňskou firmou a požárem poškozených, opravených domácím malířem J. Haissem, z 29. 1. 1883, č. j. 5486/VI/714 /zde mj. uvedeno, že obnovena byla panoramatická stěna k Libuši/, tamtéž; účet firmy Brioschi — Burghart — Kautský za výrobu nových dekorací k Libuši, a to č. 1005 — Slavnostní sál, a č. 1016 — Staročeský pokoj, a dále např. obecné dekorace č. 1018 — Hradní nádvoří a individuální dekorace č. 1048 — Hradní nádvoří k Lohengrinu, z 18. 5. 1883, vztahuje se k č. 26725 a 30768, tamtéž; protokol o převzetí dekorace bratří G. a M. Brücknerů Horní krajina aj. z 24. 5. 1883, č. j. 8581/I/2936, tamtéž; účet vídeňských malířů za dodanou dekoraci č. 1024 Hradní nádvoří k Libušinu soudu ze 7. 7. 1883, k č. 69 intend. zemského výboru z r. 1883, č. j. 26735, tamtéž; účet téže firmy za dodané dekorace, mj. za dekoraci č. 1023 — Selský dvůr k Libušinu soudu, z 28. 8. 1883, k účtu č. 14412/1883; protokol o převzetí týchž dekorací z 12. 9. 1883, č. j. 30768/IV/4344 — 15. 9. 1883, tamtéž; protokol o převzetí dekorací č. 1005, 1016, 1018, 1048 ad. z 26. 9. 1883, č. j. 32024/VI/4469 — 26. 9. 1883; k témuž vyjádření zemské úctárny, č. j. 32904/VI/4559 z 5. 10. 1883, tamtéž; protokol o přejímce dekorací zhotovených R. Holzrem /mj. pořídil „stojku“ a 2 „oblakové“ závoje k Libuši/ z 11. 4. 1884, č. j. 14253/VI/1145 — 15. 4. 1884, kart. 5198, fasc. XIV—5—6/2; dopis Družstva Národního divadla intendanci zemského výboru z 28. 1. 1885 /zde mj. výčet součástí dekorace č. 1048/, č. intend. 52/1885, k č. j. 13090/1885, tamtéž; Výkaz dekorací a dekoračních částí, kteréž k dalšímu užívání na jevišti král. českého divadla zemského za nepotřebny uznány byly a k prodeji se ponavrhují, č. j. 41737 — 15. 10. 1886, tamtéž; Výkaz dekorací a stavěcích kusů, kteréž co špatné a k dalšímu užívání na jevišti Královského českého divadla a zemského za nepotřebny uznány a zaprodány byly, č. j. 42906/VIII/10089 — 5. 11. 1886, tamtéž; Výkaz některých dekorací dodaných v době od 1. ledna 1881 až do konce prosince 1887 pro král. české zemské divadlo, k č. j. 29580/V/2141—1888, kart. 5199, fasc. XIV 5—6/4—1; Výkaz stojek /přístavků/, pořízených do 30. 6. 1888 divadelním družstvem a odhadnutých vnitř podepsanou komisí, 15. 12. 1888, k č. j. 7144/V/509 — 15. 2. 1889, tamtéž; Výkaz dekoračních přístavků pořízených nákladem Družstva Národního divadla od 1. 7. 1888 do 30. 6. 1894, č. j. 5197 ad 4/4 — 10. 1. 1890 /!/, kart. 5208, fasc. XIV 5—6/4—1; Seznam dekorací a dekoračních částí, jejichž oprava shledána byla nutnou při inventuře odbývané r. 1894, č. j. 5197 — 23. 1. 1895, tamtéž; Výkaz dekorací a s těmito úzce souvisejících přístavků pořízených nákladem Družstva Národního divadla až do 30. 6. 1894, č. j. 5197 ad 4/4 — 10. 1. 1895, tamtéž. — **Scénické návrhy:** viz zejm. sešit označený: R. Holzer a J. Heiss /!/: Scenarium s půdorysy her hraných v letech 1882—84, NMDO, č. inv. 4297/50; dále 2 alba výtvarných návrhů jevištních výprav Národního divadla z let 1880—1900, AND, přír. č. 172/83 a 173/83; dále album návrhů jevištních výprav Národního divadla z těchto let /návrhy pocházejí z výše jmenovaných alb/, NMDO č. 3009, č. přír. 6690/38, blíže prozatím nesign.; a konečně jednotlivé scénické návrhy z těchto let ze sbírek MBS. Z těchto návrhů viz pak zejm.: Brioschi — Burghart — Kautský: Staročeská komnata k opeře Libuše, AND, bez č.; tíž: Hradní nádvoří k téže opeře, tamtéž, bez č.; tíž: Hradby k Libuši a kulisa Domu k téže opeře, MBS, sign. 6461 /E XXVI/ 41 /v kartotéce MBS vedeno jako anonymní návrhy/; fotografie scénického návrhu týchž autorů k poslednímu obrazu Libuše /negativ/, tamtéž, sign. G XXX/72; tíž: návrh obecné dekorace Hradní nádvoří, tamtéž, sign. 4371/E XXVI/41 /popsáno chybně jako Anonym: Výprava k Libuši/; tíž: návrh obecné dekorace Vesnice, NMDO, sign. S — VII — a 7 m /původně popsáno jako Selský dvůr k Libuši/; tíž: Hradní nádvoří k Lohengrinu, tamtéž; Kolár, F.: Návrhy živých obrazů k Libuši /1881 ?/, MBS, sign. E XIV/b 14 /6 kreseb/. — **Reportážní kresby:** Libušino poselstvo na dvoře Stadickém, Výjev z 2. jednání Smetanovy zpěvohry Libuše, rytina podle kresby A. Liebschera, Světozor 15, 1881, č. 25, 17. 6. 1881, s. 300; Libuše, Dle provedení v Národním divadle . . ., rytina podle kresby E. Zillicha, tamtéž 17, 1883, č. 48, 30. 11. 1883, s. 569; Libušino křeslo, rytina podle anonymní kresby, tamtéž 18, 1884, 14. 11. 1884, s. 578. — **Fotografie:** M. Sittová v roli kněžny Libuše /1881 ? — 1883 ?/ MBS a NMDO, fondy fotografií; Živý obraz Jaroslav ze Šternberka /asi z pozdější inscenace Libuše/, MBS, sign. EX/184; scéna oživená herci z provedení v r. 1897

/negativ/, MBS, sign. G XXX/72. — **Časopisecké referáty:** nesign.: Dekorace k Smetanově Libuši, Dalibor 3, 1881, č. 1, 1. 1. 1881, s. 7; nesign.: Skladatel Bedřich Smetana, tamtéž, č. 2, 10. 1. 1881, s. 14; nesign.: Otevření Národního divadla, tamtéž, č. 16, 1. 6. 1881, s. 127; O. Hostinský: Národní divadlo, Národní listy 12. 6. 1881; nesign.: Výjev ze Smetanovy Libuše, Světozor 15, 1881, č. 25, 17. 6. 1881, s. 303; E. Chvála: Otevření Národního divadla, Dalibor 3, 1881, č. 18, 20. 6. 1881, s. 139—141, zejm. s. 141; nesign.: Národní divadlo, Světozor 15, 1881, č. 25, 17. 6. 1881, s. 303; nesign.: Hlasy o Národním divadle, Divadelní listy 2, 1881, č. 20, 9. 7. 1881, s. 176; —ý.: Česká zpěvohra, Dalibor 3, 1881, č. 29, 10. 10. 1881, s. 230; O. Hostinský: O hledišti Národního divadla, tamtéž, č. 30, 20. 10. 1881, s. 237—242, zejm. s. 238; —ý.: Česká zpěvohra, tamtéž, č. 31, 1. 11. 1881, s. 248; —ý.: Česká zpěvohra, tamtéž, r. 4, 1882, č. 15, 20. 5. 1882, s. 115—116; nesign.: O Smetanově Libuši, tamtéž, č. 16, 1. 6. 1882, s. 124; nesign.: Zemský výbor, tamtéž, č. 28, 1. 10. 1882, s. 222; V. V. Zelený: Pro domo sua, tamtéž, r. 5, 1883, č. 3, 21. 1. 1883, s. 21—23; nesign.: Přípravy pro Národní divadlo, tamtéž, č. 4, 28. 1. 1883, s. 37; nesign.: Z českého divadla, tamtéž, č. 18, 14. 5. 1883, s. 177; Zelený: Zpěvohra a síň koncertní, tamtéž, č. 43, 21. 11. 1883, s. 423—424; nesign.: Smetanova Libuše, Světozor 17, 1883, č. 49, 7. 12. 1883, s. 571; nesign.: Slavnost otevření Národního divadla v Praze, Divadelní listy 4, 1883, č. 33 a 34, 8. 12. 1883, s. 280; V. V. Zelený: Zpěvohra, Světozor 17, 1883, č. 49, 7. 12. 1883, 583; B.: Opera česká, Divadelní listy 4, 1883, č. 33—34, 8. 12. 1883, s. 287; —H.—: Trůn Libušin v Národním divadle, Světozor 18, 1884, 14. 11. 1884, nestr. příl.; —tt—: Divadlo, Národní listy 23, 1883, č. 277, 21. 11. 1883, nestr. příl. — **Deníky a paměti:** poznámkový list O. Hostinského z premiéry Libuše 11. 6. 1881, MBS, sign. H/XXVI; deník Richarda Šantrůčka od 4. 4. 1881—6. 8. 1882, rkps. v maj. A. Scherla, Praha /zde viz záznamy z 20. 5., 4. 6., 12. 6. a 19. 6. 1881/; L. Dolanský: Hudební paměti, vyd. Z. Nejedlý, 2. vyd., Praha 1949, s. 168, 174 a 285. — **Literatura:** K. Kadlec: Družstva Král. českého zemského a Národního divadla, Praha 1896, s. 135 n.; Z. Nejedlý: Dějiny opery Národního divadla I, Praha 1935, 2. vyd. Praha 1949, s. 185—192, zde zejm. s. 189—190; P. Pražák: Smetanovy zpěvohry II, Praha 1948, s. 233—235; nesign.: Výstava Česká opera v obraze a kostýmu, katalog stejnojmenné výstavy v Domě výtvarného umění v Praze, Praha 1951; V. Hepner: Alšova účast na výpravách v Národním divadle, in: Mikoláš Aleš a Národní divadlo, Národní divadlo 28, 1952—53, č. 7, listopad 1952, s. 20—30, zejm. s. 21—23 a 25—26; P. Pražák: 70 let v životě Národního divadla, in: Bedřich Smetana: Libuše, Národní divadlo 29, 1953—54, č. 9, listopad 1953, s. 21—35, zde zejm. s. 23—24; V. Hepner: Scénická výprava na jevišti Národního divadla v letech 1883—1900, Praha 1955, s. 23—29.